

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Розглянуто історію виникнення й просвітницьку діяльність Харківського відділення Російського технічного товариства, яке виникло в Харкові наприкінці XIX століття. Досліджено внесок діячів цього товариства в освіту, науку й культуру кінця XIX – початку XX століття. Акцентовано увагу на ролі й значенні освіти та науки в розвитку сучасної української культури.

Ключові слова: просвітницька діяльність, освіта, технічне товариство, раціоналізм, технічна інтелігенція.

Рассмотрена история возникновения и просветительская деятельность Харьковского отделения Русского технического общества, которое возникло в Харькове в конце XIX века. Освещен вклад деятелей этого общества в образование, науку и культуру конца XIX – начала XX века. Акцентировано внимание на роли и значении образования и науки в развитии современной украинской культуры.

Ключевые слова: просветительская деятельность, образование, техническое общество, рационализм, техническая интеллигенция.

The history of the emergence and activity prosvetitel'saya Kharkiv branch of the Russian Technical Society, which appeared in Kharkov at the end of XIX century. Lit contribution figures that society in education, science and culture in the late nineteenth and early XX century. Special attention is paid to the role and importance of education and science in the development of modern Ukrainian culture.

Keywords: education, education, technical society, rationalism, technical intelligentsia.

Україна вступила у XXI століття незалежною державою, орієнтуючись на західні демократичні цінності. Але на нас, українців, чекає величезна робота для перетворення нашої Батьківщини в гідну складову європейської цивілізації. В. Литвин у передмові до своєї роботи «Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI ст.» зазначає: «Розвиток інтелектуального потенціалу суспільства, народу й особистості належить до пріоритетів українського державотворення. Інтелект – це стратегічний ресурс розвитку нашого суспільства як невід'ємної складової європейської і світової цивілізації. Наука і високі технології, інформація й освіта, культура та виховання особистості є саме тією провідною ланкою в ланцюзі першорядних завдань, узявшись за які, ми можемо вирішити весь комплекс проблем і розбіжностей, які стримують наше впевнене просування щаблями прогресу» [3, с. 5].

Інтелект, наука й освіта у всі часи відігравали головну роль у виникненні прогресу і формуванні культури. Незважаючи на наяву в сучасній філософській традиції критику просвітництва (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, М. Фуко та ін.), науковий прогрес заперечувати неможливо.

У своїй роботі «Науковий раціоналізм» Гастон Башляр, відстоюючи позиції науки й освіти в сучасному постмодерному суспільстві, пише: «Щоб пройти стежкою культури, що йде від реально сприйнятого до досліду, який реалізує наука, не забуваючи ніякої з філософських рис, що сприяють або заважають культурі, ліпше усього слідкувати за ідеями в процесі перетворення їх у предмет навчання, систематично розміщуючи їх у міжпсихологічне поле, полюсами якого є учитель та учень» [1, с. 23].

Наука в усі часи ставала об'єднувальним фактором, який стирав різноманітні національні та політичні кордони. Росія завжди була й залишалася головним стратегічним партнером України. Спільні російсько-українські наукові проекти, дослідження, форуми, наукові конференції, їхні досягнення стають надбанням і сприяють прогресу як України, так і Росії. Одним із таких найбільших наукових проектів наприкінці XIX століття було створення Російського технічного товариства, наукова діяльність якого охоплювала всю територію Російської імперії, у тому числі й Україну, яка входила до її складу.

Російське технічне товариство було першим науково-технічним товариством, що почало діяти в Росії в 1866 році. «Ініціаторами його заснування були професор Лісового інституту в Петербурзі Е. М. Андрєєв, видатний інженер-будівельник М. М. Герсєванов, архітектор П. П. Мижуєв, кораблебудівник М. М. Окунєв, член корпусу гірських інженерів П. Н. Алексєєв, промисловець І. П. Балабін, артилерист В. Н. Бєстужєв-Рюмін, офіцер флоту М. І. Казнаков, фотограф О. В. Фрибєс, інженер А. А. Корнілов. Вони утворили ініціативний комітет. У 1864 році вони написали й подали на розгляд в урядові органи проект статуту. Після тривалого ходіння по інстанціях, унесення різних змін проект було погоджено з міністрами фінансів і внутрішніх справ, 12 квітня 1866 року розглянуто комітетом міністрів, а 22 квітня 1866 року він одержав „найвищий дозвіл царя”» [4, с. 11].

20 листопада 1866 року відбулося урочисте відкриття Російського технічного товариства. Згідно зі статутом, воно складалося з чотирьох основних відділів: 1) хімічних виробництв, металургії, фарбувальної справи, фотографії й ін.; 2) механічної технології, механіки й машинобудування; 3) будівельного й гірського мистецтва та архітектури; 4) суднобудування, морської техніки, артилерії та збройового виробництва.

Товариство складалося з дійсних членів, почесних членів, членів-змагателів і членів-кореспондентів. Керувала товариством рада, що організовувала різні збори й наради, комісії з окремих технічних питань, виставки, лекції, присуджувала премії, збирала внески. До Російського технічного товариства в різний час поряд із

найвизначнішими російськими вченими, такими як Д. І. Менделєєв, О. С. Попов, М. О. Доливо-Добровольський, Д. К. Чернов, А. Н. Крилов, М. О. Шателен, П. М. Яблочков й ін., разом із представниками технічної інтелігенції, викладачами вищих навчальних закладів входили також великі промисловці [4, с. 14].

Головною метою товариства було «сприяти розвитку техніки й технічної промисловості», для цього воно вело широку науково-просвітницьку діяльність. Особливе місце в ній займали виставки, на які було подано роботи російських винахідників і новітні досягнення науки й техніки. Російське технічне товариство мало технічний музей прикладних знань, хімічну лабораторію, технічну бібліотеку, якою широко користувалися студенти й викладачі, у тому числі й ті, що не були членами товариства. Під керівництвом членів Російського технічного товариства О. В. Гадоліна, М. П. Петрова, Д. К. Чернова, В. Л. Кирпичова вийшли два томи великого технічного словника чотирма мовами.

Російське технічне товариство вело широку видавничу діяльність. Спеціально створений відділ Російського технічного товариства – Постійна комісія з технічної освіти – займався питаннями загальної та професійної освіти, відкривав у багатьох містах недільні школи для робітників, домагався загальної початкової освіти для їхніх дітей, розробляв навчальні посібники.

Російське технічне товариство боролось за розвиток продуктивних сил Росії, за її господарський і культурний розквіт.

Розвиток промисловості в Росії став поштовхом для створення місцевих відділень науково-технічних товариств. «Щоб упорядкувати створення й діяльність місцевих організацій, у березні 1867 року загальними зборами членів Російського технічного товариства були прийняті „Засади для відкриття відділень Російського технічного товариства в губерніях”, які встановили загальні принципи устрою місцевих відділень та їхніх взаємин із центральним товариством» [4, с. 2].

На підставі статуту, відкриття відділень могло відбутися тільки за наявності не менше ніж 20 членів Російського технічного товариства, що постійно проживали в районі дії відділення й заявили про своє бажання взяти участь у його роботі. Відділення Російського технічного товариства на місцях склалися з почесних, дійсних членів суспільства, членів-кореспондентів і членів-змагателів. Вищою інстанцією відділення вважалися загальні збори членів, а всіма поточними справами завідувала рада, що складалася з голови відділення, його заступника, секретаря й неодмінних членів або голів відділів. Усі зв'язки відділень з урядовими закладами провадилися за посередництвом ради Російського технічного товариства.

«Ініціаторами утворення периферійних відділень звичайно були активні члени Російського технічного товариства, які, одержуючи призначення в інші міста на роботу або переїжджаючи туди з особистих обставин, об'єднували навколо себе місцевих інженерів і продовжували активно працювати у відділенні товариства» [4, с. 22].

Відкриваючи відділення, Російське технічне товариство «поєднувало в них всю технічну інтелігенцію, що була в губерніях, прагнучи надати посильну допомогу розвитку вітчизняної науки й економіки» [4, с. 20]. До початку ХХ століття Російське технічне товариство мало 40 відділень, створених у промислових й адміністративних центрах Росії.

З утворенням відділень Російського технічного товариства місцеві інженери одержали можливість збиратися разом, обмінюватися своїми думками, знаннями, набутим досвідом, одержувати інформацію про новітні досягнення науки й техніки та їх впровадження у виробництво, а також радитися з питань, що їх цікавлять.

Усі провінційні відділення Російського технічного товариства мали свої бібліотеки, укомплектовані технічною періодикою й найціннішими працями з різних спеціальностей, а деякі навіть невеликі музеї, хімічні й механічні лабораторії. Технічні бібліотеки, що існували при відділеннях, відігравали серйозну роль в інформуванні інженерів на периферії про новинки техніки та досягнення промисловості, а також у підвищенні їхньої кваліфікації й стимулюванні до творчої діяльності.

В Україні було відкрито п'ять відділів Російського технічного товариства: у Києві, Одесі, Харкові, Миколаєві та Катеринославі, просвітницька діяльність яких поширювалася на всі прошарки населення. Перші три, найбільш численні за кількістю членів, перетворилися на початку ХХ століття в більші організації з розгалуженою мережею відділів, власними бібліотеками, пересувними музеями наочного приладдя й постійними комісіями з технічної освіти, вони також курирували вечірні робітничі курси, школи, технічні класи. При кожній комісії були створені лекційні бюро, які займалися організацією й проведенням лекцій. Одеське відділення Російського технічного товариства в 1909 році організувало свій науковий кінематограф, що в 1910 році відвідало близько 11 594 чоловік, при цьому 89 сеансів із 108 супроводжувалося вступними лекціями.

Харківське відділення, що було відкрито у квітні 1880 року, нараховувало 28 осіб. На першому засіданні головою було обрано професора Харківського університету М. М. Бекетова.

Наукова діяльність відділення протікала дуже жваво, і вже на шостому засіданні було вирішено розпочати видання нарисів товариства з 1 січня 1881 року, «...у міру накопичення матеріалів й у порядку надходження доповідей» [2, с. 131]. Головною метою членів товариства було сприяння науці шляхом поширення науково-технічних знань серед населення. На одному із засідань товариство виступило з проханням до ради товариства «розробити питання про участь товариства в поширенні технічних знань шляхом створення популярних курсів і бесід з різного роду виробництв і ремесел взагалі». Але, безумовно, згодом товариство розширило свою діяльність у цій галузі. У звіті про діяльність відділу Російського технічного товариства за 1880–1881 роки було поставлено низку

питань про технічну освіту, зокрема:

«1) Про необхідність просити уряд визнати обов'язковим відвідування елементарних шкіл всіма малолітніми, які працюють у ремісничих майстернях, на фабриках і заводах;

2) Про необхідність просити уряд визнати обов'язковим будівництво шкільних приміщень й утримання шкіл на тих фабриках і заводах, де у виробництві задіяні діти в кількості від 30 і більше душ;

3) Про відкриття вечірніх і недільних шкіл при наявних міських елементарних школах, як одного із заходів, що може сприяти здійсненню обов'язкової освіти ремісників у містах;

4) Про влаштування технічних музеїв при елементарних школах у тій місцевості, де розвинене ремісничє виробництво» [2, с. 130].

Просвітницька діяльність Харківського відділу Російського технічного товариства не обмежилася створенням популярних курсів і проведенням бесід з різного роду виробництв та ремесел. Найбільш серйозним кроком товариства було створення проекту організації, а згодом і відкриття міських ремісничих шкіл у Харкові. Товариство запропонувало створити ремісничі школи у «власному значенні цього слова». У «Проекті організації міських ремісничих шкіл у м. Харкові» зазначалося: «Підстава цих шкіл криється в тім, що розмір продуктивності всякої народної праці визначається розміром технічних знань, звідси, як наслідок, у цих школах технічні знання повинні переважати над загальноосвітніми й, при тім, практичні технічні пізнання повинні переважати над теоретично-технічними» [2, с. 104]. У стінах ремісничих училищ, за словами проекту, «щоденні заняття учнів складаються з практичних вправ з того або іншого ремесла; крім того, у відомі години дня учні займаються:

а) кресленням і малюванням;

б) проходять повторний курс предметів навчання елементарної школи;

в) проходять короткий курс технології ремесла й рахівництва;

г) співом і гімнастикою».

Навчання в майстернях проходило безкоштовно, термін навчання тривав від двох до чотирьох років. «Учні, які успішно закінчили повний курс навчання в міській ремісничій школі з тієї або іншої майстерності та які одержали про те свідоцтво, мали право називатися того ремесла майстрами, мати помічників або учнів і вивіску того ремесла» [2, с. 113].

Після відкриття ремісничих училищ члени товариства регулярно стежили за освітнім процесом у їхніх стінах. У березні 1897 року рада Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства, за пропозицією секретаря відділення професора Є. Л. Зубашева, обрала комісію для вивчення постановки викладання в нижчих ремісничих школах Харківської губернії.

Майже одночасно з цим у відділення Технічного товариства звернулася губерньська земська управа із проханням посприяти в питанні викладання в

земських ремісничих училищах. Внаслідок такої пропозиції була проведена ревзія в ремісничих школах містах Білопіль Сумського повіту (відкрито в 1893 році), Краснокутську Богодухівського повіту (відкрито в 1889 році), селі Шепетівці Лебединського повіту (відкрито в 1888 році), містах Вовчанську (відкрито в 1890 році), Валках (відкрито в 1895 році), Змієві (відкрито в 1894 році) та ще декількох училищах, зібрані матеріали та проведене дослідження. На підставі ревзії було зроблено такі висновки: «Постановка викладання в ремісничих училищах вимагає багатьох поліпшень і змін. Але разом з тим дані звіту вказують на той втішний факт, що майже всі учні по закінченні курсу не кидають одержаних ними спеціальних знань і продовжують займатися своїм ремеслом по виходу зі школи. Отже, існує безсумнівна потреба в ремісничій освіті й потрібно подбати тільки про те, щоб одержувана учнями в школі підготовка до ремісничої праці найбільше відповідала їхній майбутній діяльності» [2, с. 93].

Товариством було подано клопотання до Міністерства народної освіти з проханням: «Про крайню невідкладність і необхідність відкриття в Харкові вищого технічного закладу, з якого наявні на півдні Росії різноманітні області фабрично-заводської й гірничозаводської промисловості мали б можливість одержувати практично підготовлених техніків» [2, с. 152].

Діяльність товариства в різні роки протікала бурхливо, а іноді припинялася з різних причин, але турбота про поширення науково-технічних знань не припинялася ні на мить. У квітні 1907 року на засіданні товариства В. І. Беггров прочитав доповідь «Про підняття рівня діяльності Харківського відділення Імператорського технічного товариства». Заключні слова цієї доповіді стали закликком і гаслом всієї наукової інтелігенції Слобідської України того часу: «У питанні про оздоровлення міст за допомогою науки ще далеко не сказане останнє слово, й роботі в цій царині надається широкий простір» [2, с. 103].

Технічна інтелігенція у стінах Російського технічного товариства, своєю просвітницькою діяльністю створювала людину нової генерації, яка, опанувавши наукові знання, ставала здатною мислити теоретично й раціонально. Надалі це приводило до впровадження нових технологій на виробництві, сприяло всебічному прогресу у всіх сферах життєдіяльності та подальшому розвитку.

Повертаючись до проблем сучасної української науки і культури, можна відзначити, що сьогодні, коли Україна вступила в XXI століття, на перший план знову виходять такі чинники суспільного розвитку, як освіта і наука, культура і виховання особистості. Високий професіоналізм, реалістичний світогляд і моральні якості людини справедливо розглядають нині як фундаментальні складові прогресу. Враховуючи те, що вони виховуються в процесі освіти, воно поступово, але все більш потужно виходить на передові позиції. На думку В. Литвина: «Інвестиції в освіту – це інвестиції в розвиток людини, а відповідно, у розвиток суспільства...». Сьогодні освіта має стати пріоритетом номер один у суспільстві. При цьому в процесі навчання необхідно формувати не просто носія

знань, а формувати творчу особистість, здатну використовувати отримані знання для конкурентоспроможної діяльності в будь-якій сфері життя, тобто для інноваційного розвитку суспільства. У цьому процесі необхідно скористатися досвідом попередніх поколінь. Такою спадщиною і є просвітницька діяльність технічної інтелігенції в стінах Російського технічного товариства.

Література:

1. *Башляр Г.* Науковий раціоналізм / Г. Башляр. – М. ; СПб. : Університетська книга, 2000. – 395 с.
2. Записки технічного Товариства за 1881 р. – Х. : Друкарня 7. Записки Харківського відділення Імператорського Руського М. Зільберга, 1881.
3. *Литвин В.* Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ ст. / В. Литвин. – К. : Навч. книга, 2004. – 638 с.
4. Науково-технічні товариства СРСР. – М. : Профиздат, 1968. – 456 с.